
УДК 37.018.32+37.015.311:173.3

А.П. Грітчина, м. Київ**СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ЮНАКІВ
ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ ДО ВИКОНАННЯ РОЛІ СІМ'ЯНИНА**

У статті розглядається специфіка формування готовності юнаків шкіл-інтернатів до виконання ролі сім'янина. Розкрито особливості організації життєдіяльності вихованців шкіл-інтернатів та чинники, що ускладнюють процес засвоєння юнаками ролі сім'янина.

Ключові слова: соціальне сирітство, роль сім'янина, юнаки, школа-інтернат, позаурочна діяльність.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, входження у європейську спільноту, одним із головних завдань педагогічної науки стає підготовка повноцінного члена суспільства – громадянина, професіонала, сім'янина. Окремо в системі інтернатного виховання стоїть питання подальшої долі вихованців, адже принципи колективного виховання, на яких базується інтернатна система, не відповідають новим суспільним реаліям, вимогам індивідуального розвитку кожної особистості.

Однією з ключових проблем соціальної адаптації вихованців інтернатних закладів є корекція сімейних відносин, оскільки, як правило, досвід сімейної та міжособистісної взаємодії у своїй біологічній родині мав негативний характер або взагалі був відсутній. Відсутність нормальних для звичайної дитини контактів (сім'ї, друзів, сусідів та ін.) призводить до того, що образ тієї чи іншої соціальної ролі створюється на основі суперечливої інформації, яку дитина отримує із різноманітних джерел.

Комплекс проблем, пов'язаних із підготовкою до сімейного життя молоді та вихованців інтернатних закладів, знайшов свої відображення у багатьох фундаментальних дослідженнях (В. Бойко, І. Дубровіної, А. Гузьської, З. Зайцевої, О. Зрітневої, Р. Лемехової, Д. Луцик, В. Мухіної, Г. Плясової, А. Прихожан, В. Пушкар, Г. Сатаєвої, О. Смірнова, Н. Толстих, І. Трухіна, Г. Чередниченко та наукових публікаціях І. Горчакової, О. Кікінежді, В. Кравця, В. Шмідта та інших). Водночас проблема формування готовності старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів до виконання ролі сім'янина не знайшла достатнього висвітлення.

Метою даної статті – визначити специфіку формування готовності юнаків загальноосвітніх шкіл-інтернатів до виконання ролі сім'янина.

Юнацький вік є сенситивним для формування у юнаків готовності до виконання ролі сім'янина, оскільки у цей період у юнаків відбувається бурхливий розвиток самосвідомості. Для них характерні поглиблений самоаналіз, самооцінка своїх якостей, пошук відповіді на найінтимніші та

складні питання життя: “Для чого я живу?”, “Чи буде у мене своя сім’я? Яким чоловіком і батьком я буду?” [3, с. 54]; особливого значення набувають особистісні характеристики юнаків, можливості їх самореалізації та самоствердження в процесі формування установок на створення повноцінної сім’ї [3, с. 96, 105]; це вік морального самовизначення і формування світоглядних поглядів. Саме у цьому періоді в житті юнака особлива роль належить засвоєнню сексуальної моралі, набутті досвіду маскуліної поведінки, розвитку гендерного Я [3, с. 22, 69, 76]; інтенсивніше формується внутрішня позиція юнаків і дівчат, виникає своє ціннісно-сміслові розуміння тих якостей людини, які характеризують її як представника певної статі, активізується вироблення особистих поглядів на характер взаєностосунків чоловіка та жінки” [8, с. 51].

Відхилення в розвитку особистості дитини, що виховується в умовах школи-інтернату, найбільш помітні в ранньому юнацькому віці.

Юність – певний етап дозрівання та розвитку людини між дитинством та дорослістю. Період юності необхідно розглядати в динаміці, відповідно до інших вікових категорій. Хронологічні межі юності “розмиті” та визначаються в психології по-різному, найчастіше дослідники відокремлюють ранню юність, тобто старший шкільний вік (від 14 до 17 років) та пізню (від 18 до 25 років).

Віковий проміжок між 14-15 та 16-17 роками в останніх випадках визначається як період ранньої юності, у інших - як період отроцтва. Ранню юність вважають третім світом, що існує між дитинством та дорослістю. У цей час дитина опиняється на порозі реального дорослого життя [9, с. 78].

Загальновідомо, що саме юнацький вік є періодом пошуку свого місця в житті, здійснення професійного вибору; статевого дозрівання й пошуку партнера в інтимній сфері; характеризується активним привласненням суспільних норм і функцій, можливістю їхнього якісного усвідомлення, оволодінням соціальними ролями, тобто юнак формується як суспільний суб’єкт.

Однак, особливості організації життєдіяльності вихованців шкіл-інтернатів, специфіка контингенту учнів значно ускладнюють процес формування готовності юнаків до формування ролі сім’янина.

Як свідчать дослідження (В. Вугрича, Л. Канишевської, Л. Кузьменко, А. Наточія, В. Покася, С. Свириденко та інших), сучасний етап функціонування шкіл-інтернатів України характеризується низкою проблем:

1. Школа-інтернат – це заклад закритого (напівзакритого) типу, в якому сфера спілкування й діяльності учнів обмежена. Відсутність

постійних контактів із соціумом породжує труднощі успішної соціалізації вихованців інтернатних закладів.

2. Регламентованість і контрольованість життя, побуту, поведінки, спілкування, діяльності вихованців призводить до “втрати” самостійності і відповідальності.

3. Обмеженість сфери спілкування вихованців інтернатних закладів з іншими людьми, результатом чого є: значні відхилення у соціальному і духовному розвитку дітей; обмеження сфер реалізації засвоєння соціальних норм і досвіду.

4. Вимушена адаптація до великої кількості однолітків, що призводить до емоційного напруження, підвищеної збудливості, тривожності, що підсилює агресію вихованця.

5. Обмеження соціального простору веде до спрощення емоційного тону вихованців у взаємовідносинах із персоналом інтернатного закладу, наслідком якого є брак позитивних емоцій; несформованість стійких емоційних зв'язків; прояв егоцентризму; деформації статевої ідентифікації. Говорячи про специфіку інтернатних закладів, слід відзначити особливості взаємовідносин вихованців із педагогами, що характеризуються наявністю великих владних можливостей педагогів [6, с. 97]. При цьому слід зауважити, що саме ступінь закритості, міра відокремленості виховного закладу від соціального оточення, зовнішніх контактів визначає рівень владного потенціалу педагога [1, с. 20-21].

6. Часта зміна педагогічного колективу.

7. Недостатня психолого-педагогічна підготовка вихователів інтернатних закладів до роботи із специфічним контингентом дітей.

Майже дві третини вихователів шкіл-інтернатів глибоко не вивчають і не знають психофізіологічні, пізнавальні, моральні й інші особливості своїх вихованців, а майже три чверті мають дуже поверхове уявлення про корекційні методики.

8. Превалювання авторитарної педагогіки. “Часто педагог стає суб'єктом, який визначає мету та шлях розвитку вихованця, а вихованець – об'єктом, який слідує цим шляхом, що значно гальмує його самостійність; відсутність індивідуального підходу до учнів; надмірна опіка й покроковий контроль” [6, с. 98].

9. Колективний характер виховання; формалізм у виховній роботі, типовими проявами якого є педагогіка заходів, майже повна відсутність індивідуального підходу до учня, гіперопіка вихованців.

Отже, перераховані вище негативні аспекти впливу інтернатних закладів на психологічний і соціальний розвиток вихованців є вагомою перешкодою на шляху формування готовності юнаків до виконання ролі сім'янина.

Становлення особистості вихованця інтернатного закладу, як правило проходить в умовах соціального сирітства.

Сирітство – соціальне явище, що характеризує стан дитини, яка тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням внаслідок втрати батьків, а також дитини, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишитися в сімейному оточенні, потребує захисту чи допомоги з боку держави. Сирітство буває двох типів: біологічне і соціальне. Біологічні сироти – це діти, які втратили обох батьків. До другого типу (соціальні сироти) належать діти, які є сиротами при живих батьках. Останній тип сирітства в Україні став досить поширеним явищем [5, с. 817].

Сирітство руйнує емоційні зв'язки дитини із соціальним середовищем, із світом дорослих та однолітків, які розвиваються у більш сприятливих умовах, й викликає глибокі порушення фізичного, психічного та соціального розвитку.

Причинами соціального сирітства є: алкоголізм, наркоманія батьків, і як наслідок, жорстке або байдуже ставлення до дітей в сім'ї, зневага до їхніх потреб; неієздатність батьків, як наслідок алкоголізму, наркоманії та психічних захворювань; народження дітей поза шлюбом; розлучення батьків, в результаті якого дитина залишається без одного з них; матеріальні та житлові проблеми батьків, безробіття; соціальна дезорганізація сімей, позбавлення моральної відповідальності батьків за виховання дітей; руйнування морально-етичних норм інституту сім'ї, бездуховність, втрачання загальнолюдських якостей та цінностей; послаблення функцій державних установ, покликаних займатися вихованням, навчанням дітей [6, с. 11].

До шкіл-інтернатів діти потрапляють із різних причин. Частина дітей виховуються від народження в соціальних інституціях, що обумовлює їх сенсорну, емоційну, материнську, когнітивну, соціальну деривації. Більшість вихованців до вступу до школи-інтернату проживали в сім'ях, де створювалася пряма загроза щодо їх життя та здоров'я.

Останнім часом до шкіл-інтернатів потрапляють діти із сімей алкоголіків, наркоманів, правопорушників; діти, які пережили смерть батьків; діти, які стали жертвами сексуального, фізичного насилля.

На підставі досліджень (В. Вінс, Л. Галігузової, Я. Гошовського, І. Дубровіної, Н. Іванюк, Л. Канішевської, Б. Кобзаря, Й. Лангмейєра, З. Матейчека, А. Маханько, В. Мухіної, А. Наточія, Л. Олиференка, А. Полянничко, В. Прихожан, А. Рузької, В. Слюсаренка, Н. Толстих, Т. Шульги та інших) охарактеризуємо специфіку контингенту вихованців інтернатного закладу.

Для вихованців шкіл-інтернатів характерними є :

1. Наявність деприваційного синдрому.

Депривація вихованців інтернатних закладів – це особливий стан, що виникає внаслідок неможливості задоволення основних психологічних

потреб і буває різних типів: відсутність матері (материнська депривація) ; сенсорна – результат нестатку зорових та слухових стимулів; когнітивна – результат незадовільних умов для навчання та набуття різноманітних знань, умінь і навичок, наявності зовнішнього оточення, яке дає можливість прогнозувати та регулювати події, які відбуваються за межами інтернатного закладу; емоційна як результат неможливості самореалізації у суспільстві за допомогою засвоєння соціальних ролей, прилучення до суспільних цінностей); психічна (стан, що виникає внаслідок неможливості задоволення основних психологічних потреб); [10, с. 4] депривація, обумовлена умовами утримання вихованців у закладах інтернатного типу.

2. Дослідники (І. Арямов, А. Залкінд, З. Макхамова, Г. Сердюковська та інші) доводять, що стан здоров'я дітей в закладах інтернатного типу має низькі показники. Для них характерними є психічні розлади, хвороби ЦНС, органів чуттів та дихання.

3. Втрата інтересу до навчання.

У більшості вихованців інтернатних закладів втрачений інтерес до навчання. На час потрапляння до інтернатного закладу, вони фактично втрачають зв'язок зі школою.

4. Проблеми інтелектуального розвитку вихованців.

Дослідники (Л. Галігузова, І. Дубровіна, В. Мухіна, А. Прихожан, І. Рузька, А. Толстих та інші) зазначають, що інтелектуальний розвиток вихованців в закладах інтернатного типу визначається послабленістю або несформованістю, нерозвиненістю пізнавальних процесів, слабкою пам'яттю, нестійкою увагою, слабко розвиненого мислення (наочно-образного, абстрактно-логічного, вербального та ін.), низькою ерудицією. Незадовільний інтелектуальний розвиток обумовлений, в основному, педагогічною занедбаністю вихованців.

5. Для багатьох вихованців характерним є порушення емоційних контактів з оточуючими, недовіра, емоційна нестриманість та непродуктивна активність, здатність до швидкої зміни настрою (пожвавлення переходить в крик, плач, піднесений настрій – у похмурість та агресію); неадекватні форми реагування на схвалення та зауваження; підвищена схильність до тривожності, неспокою, страхів; надмірна імпульсивність.

6. Незадоволена потреба вихованців інтернатних закладів у спілкуванні виявляється в тому, що їх контакти поверхові, нервозні. Ставлення до дорослих та однолітків ґрунтується на їх практичній корисності для дитини.

7. Орієнтація на пристосування; наявність споживацьких настроїв.

8. У вихованців-підлітків констатуються різноманітні акцентуації характеру на фоні заниженої самоорганізованості; зниження мотивації

досягнення успіху, чуттєвості до життєвих труднощів та особистісної неготовності щодо їх вирішення.

9. Соціальна незахищеність після виходу із інтернатного закладу; високий рівень претензій до оточуючих; відсутність навичок вирішення власних проблем.

10. Порушення статевої ідентифікації у вигляді гіпермаскулінної або гіпєфемінінної поведінки; відсутність зразків для засвоєння соціальних ролей, таких, як подружжя, батьки, партнери.

Соціальна роль – це стереотипна поведінка людини, яка задається її соціальною позицією в системі міжособистісних відносин, ланка, яка пов'язує особистість і групу, спосіб входження особистості в групу. Скільки існує груп (великих і малих, реальних чи умовних), до участі в яких залучається індивід, стільки ж він має соціальних ролей (іноді – більше, якщо в одній групі йому доводиться виконувати не одну, а кілька ролей) [2, с. 325]. Соціальна роль обов'язково передбачає наявність певних функціональних обов'язків, які існують як рольові очікування. Засвоєння рольових очікувань є зовнішнім, суспільно заданим джерелом формування соціальної ролі: "...засвоєння соціальних норм, правил, цінностей (у тому числі й моральних) відбувається не інакше, як у формі рольових (або ширше – соціальних) очікувань, які формують соціальну поведінку людини, важливим компонентом якої є виконання соціальних ролей" [2, с. 326].

Без формування ролей неможливе формування соціальної поведінки (як прояву високого рівня соціалізованості, важливим показником якого є адекватна рольова поведінка).

Соціальні ролі чоловіка, дружини, батьків вимагають пари з певними відносинами: батьки – діти, чоловік – дружина. Характер сімейної рольової структури визначається соціально-історичними умовами, культурою та епохою [3].

Дослідження Н. Гусак [3] свідчать, що у підготовці юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка і батька є ряд суттєвих недоліків: соціальний інфантилізм, незрілість більшості юнаків; нерозуміння соціальної значущості сім'ї у житті чоловіка; незнання сімейних функцій та непідготовленість до їх виконання; неадекватна самооцінка, нерозуміння фізіологічних та психологічних особливостей статей; низький рівень статевої поінформованості, необізнаність у питаннях сексуальної культури; спотворене уявлення про особливості статево-рольової поведінки; відсутність психологічної і практичної підготовки усвідомленого батьківства.

Дослідження Л. В. Канішевської свідчить, що лише 31,5 % старшокласників шкіл-інтернатів глибоко розуміють соціальну роль "сім'янин", називають більше трьох ознак вияву цієї соціальної ролі, серед

яких були (любить та поважає членів своєї родини, не кидає своїх дітей на призволяще, не ображає свою жінку, чоловіка, не пиячить, веде здоровий спосіб життя; не влаштовує сварки та бійки; виявляє відповідальне ставлення до своїх обов'язків перед родиною; сумлінно працює для того, щоб забезпечити свою сім'ю; любить і піклується про своїх дітей, уміє планувати сімейний бюджет, заощаджувати гроші, бути господарем у своїй оселі тощо).

Саме такі відповіді, як: “сім'янин любить та поважає членів своєї родини”, “... не кидає своїх дітей напризволяще, “... не ображає свою жінку, (чоловіка), дітей”, “... не пиячить, веде здоровий спосіб життя”; “... не влаштовує сварки та бійки” тощо, свідчать про негативний досвід перебування більшості вихованців у біологічній сім'ї, де частими були образи, сварки та бійки, пияцтво батьків, безвідповідальне ставлення до дітей. Це ще раз підтверджує необхідність посилення уваги щодо підготовки юнаків шкіл-інтернатів до виконання соціальної ролі “сім'янин” [6].

Значна кількість названих чинників, що ускладнюють підготовку юнаків шкіл-інтернатів до виконання соціальної ролі сім'янин, можуть бути усунені педагогічними засобами, а саме:

- методичною підготовкою педагогів шкіл-інтернатів до засвоєння юнаками соціальної ролі сім'янин;
- формуванням мотиваційної готовності до виконання соціальної ролі сім'янина, до комунікативної діяльності;
- використанням потенціалу позаурочної виховної діяльності з підготовки юнаків шкіл-інтернатів до виконання соціальної ролі сім'янин. Орієнтацією педагогічного колективу школи-інтернату на досягнення загальної мети – підготовки юнаків до виконання ролі сім'янина;
- розробкою та впровадженням у позаурочну діяльність шкіл-інтернатів програми “Виховуємо майбутнього сім'янина” для юнаків шкіл-інтернатів.

Отже, проблема формування готовності юнаків шкіл-інтернатів до виконання ролі сім'янина має суттєву специфіку, яка у своїй більшості негативно впливає на засвоєння юнаками соціальної ролі сім'янина. Дана проблема потребує подальшого визначення, а саме вивчення стану сформованості готовності юнаків загальноосвітніх шкіл-інтернатів до виконання ролі сім'янина.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галигузова Л. Н. Педагогические аспекты воспитания детей в домах ребенка и в детских домах / Л. Н. Галигузова, С. Ю. Мещерякова, Л. М. Царегородцева. // Вопросы психологии. – 1990. – № 6. – С. 17–25.
2. Горностай П. П. Социализация личности и психологические роли / П. П. Горностай // Теоретические и прикладные вопросы психологии: Материалы

юбилейной конференции “Ананьевские чтения - 97”. – СПб. – 1997. – Вып. 3. – Ч. I. - С. 325–330.

3. Гусак Н. І. Підготовка юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Гусак Надія Іванівна. – Луганськ, 2005. – 222 с;

4. Дубровіна І.В., Рузька А. Г. Психологічний розвиток вихованців дитячих будинків. – К. :Наукова думка, 1990. – 120 с.;

5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

6. Канішевська Л.В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : монографія / Канішевська Любов Вікторівна; Інститут проблем виховання НАПН України. – К. : [ХмЦНП], 2011. – 368 с.

7. Кравець В.П., Кікінежді О.М., Кізь О.Б. Збереження репродуктивного здоров'я вихованців шкіл-інтернатів : навч.-метод. посіб. для студ. вузів / В.П. Кравець [и др.]. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2002. – 179 с.

8. Кон И. С. Психология старшеклассника [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.koob.ru/kon//psychologia-ranney-yunost/>.

9. Лишенные родительского попечительства: Хрестоматия /Ред. сост В. С. Мухина. – М.: Просвещение, 1991. – 25 с.

10. Маханько А.М., Иванюк Н.А. Гостевая и адаптационная семья: ресурсы местного сообщества в социализации воспитанников интернатных учреждений : учеб-метод. пособие. – Мн.: РУМЦ ФВН, 2005. – 111 с.

В статье рассматривается специфика формирования готовности юношей школ-интернатов к исполнению роли семьянина. Раскрыты особенности организации жизнедеятельности воспитанников школ-интернатов и факторы, которые препятствуют процессу усвоения юношами роли семьянина.

Ключевые слова: *социальное сиротство, роль семьянина, юноши, школа-интернат, внеурочная деятельность.*

In this article described problem of formation youth willingness for the role of family man. Disclosed features of activity organization inmates of comprehensive secondary boarding schools and factors, which complicate the process of assimilation of the young men as family man.

Key words: *social orphans, the role of family man, young man, a boarding school, after-hour activity.*